

Anlatı Bağlamında Tarihyazımının Sorunları

Mustafa Safran*

Ahmet Şimşek**

Özet

Bu çalışmada anlatı kavramının durumu ve sınırları, tarihyazımı ve edebiyat ekseninde tartışılmıştır. Tarihyazımında en yaygın kullanılan tarz anlatıdır. Bu yüzden, anlatı-tarih ilişkisinin anlaşılması önemlidir. Anlatı, geçmişe ilişkin geliştirilmiş bir söylem biçimidir. Tarihin anlatı tarzında yazılması bütünlüklü bir görünüm vermektedir. Bunun yanında anlatı, tarihte bir süreklilik duygusu oluşturmaktadır. Buna karşın anlatı ile birlikte tarihyazımında pek çok sorun da ortaya çıkmaktadır. Bunlar; bir üst-anlatı olarak tarihin ve diyakronik zaman çizgisi yaklaşımının yol açtığı olumsuzluklarıdır. Bu çalışmada tarihçilerin geleneksel alışkanlıklarından kaynaklı bu sorunlar analiz edilmiş, çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Tarihyazımı, anlatı, metinsellik, tarih, edebiyat.

Giriş

Geçmişin yeniden inşası olarak bilinen tarih yazıcılığı, yazının bulunması ile başlatılır. Yazıyla birlikte yaşanan gerçekliklerin kayda alınması ve paylaşılması daha sistematik ve kalıcı olmuştur. Toplulukların yapıp ettiklerinin kayda geçirildiği tarih yazıcılığında üç temel teknikten bahsedilir. Bunlar; betimleme, çözümleme ve anlatıdır (Tosh 1997: 106). Betimleme tekniği genelde ele alınan dar bir zamansal dönemin genişlemesi-

* Prof.Dr., Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü / Ankara
safran@gazi.edu.tr

** Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü / Sakarya
simsek@sakarya.edu.tr

ne açıklanmaya çalışılmasıdır. Voltaire'in *14. Louis Dönemi* adlı eseri ilk betimleyici tarih çalışması sayılır. Voltaire, bu eseri ile zamansal anlamda geleneksel dikey plan yerine, yatay zaman planında eser vermiştir (Stanford 1994: 103). Tarihyazımında ikinci bir yol olan çözümleme tekniği ise tarihçinin ele aldığı dönem, olay ve kişileri çeşitli açılardan değerlendirmesine dayanır. Bu tekniğin ilk temsilcisi olarak, *Peloponnesos Savaşları Tarihi*'nin yazarı Thukydides sayılabilir. Demiriş'e göre O kendisinin, "anlattığı olaylar üzerinde yargıda bulunmasının yanlış olmayacağı" nı belirtirken bir tarih eserinin sadece olayların kayda geçirilmesinden ibaret olmayıp, tarihçinin yorumunu da içermesi gerektiğini vurgulamıştır (2008). Diğer bir deyişle, ona göre tarihçinin görevi sadece nakletmek değil, aynı zamanda *olanlar*'ı değerlendirmektir. "Yazdıklarım kendi görüp yaşadığım ve başkalarından ince noktalarda mümkün olduğu kadar eksiksiz olarak sorup-öğrendiklerimdir" (Hense-Leonard 1948: 63) diyen Thukydides, araştırmacı bir tarzın gelişmesine de öncü olmuştur. Thukydides, tarihsel seyir içinde olayların oluşundaki dışsal farklılıklara rağmen aynı ya da benzer genel kanunların ve kuvvetlerin kişilerin ve milletlerin hayatlarını belirlediğini görmüştür (Hense-Leonard 1948: 66).

İmparatorluk döneminin Romalı tarih yazarlarından Tacitus'un *Tarihi* de çözümlemeci yaklaşım çerçevesinde ele alınabilir. Tacitus, eserinde olayların ve insan davranışlarının arkasındaki insan ruhunun kötü yönlerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu sebeple Tacitus'un tarihi, trajik tablolarla dolu ve karamsar görünümüldür (Demiriş 2008).

Çözümlemeci yaklaşımı, tarihten bazı büyük tezlere yönelik anlamlar çıkarma çalışmaları olarak anlamak mümkün görünmektedir. Bu bağlamda, filozofların genelde çeşitli anlamsal kaygılarla tarihe yaklaşmaları da bu yaklaşımla ilişkilidir. Söz gelimi, 18. ve 19. yüzyıl düşünürlerinin toplumların gelişim çizgilerini, tarihsel ilerleme aşamalarını tarih aracılığıyla belirleme çalışmalarını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Tarihyazımında en yaygın teknik ise "anlatı"dır. Anlatı, geçmişi yeniden yaratmanın en geçerli ve başarılı yolu olarak algılanmıştır. Anlatı, belirli bir zaman dilimi içindeki gerçek ya da kurgusal olayları ve durumları ele alan söylem türüdür. Dilbilim uzmanlarından Barthes, anlatıyı doğrudan tanımlamak yerine şu şekilde betimlemiştir:

Dünyada sonsuz sayıda anlatı vardır. Her şeyden önce şaşılacak kadar tür söz konusudur. Anlatı sözlü ya da yazılı olarak, görüntüyle, davranışlarla ve bütün bunların karışımıyla verilebilir. Mitte, efsanede, fabl-

da, masalda, öyküde, destanda, tarihte, trajedide, dramda, güldürüde, pandomimde, tabloda, vitrayda, sinemada, çizgi resimlerde, günlük gazete haberlerinde, konuşmalarda anlatı hep vardır. Üstelik neredeyse sonsuz sayıdaki bu biçimler altında anlatı her zaman her yerde ve her toplumda vardır (1983: 124).

Yukarıdaki bu geniş tanımlamadan hareketle anlatının, oldukça yaygın olarak kullanılan, iletişime ilişkin bir yapı olduğu çıkarılabilir. Ancak bu yapının belirgin tek bir formunun olmadığı, aksine pek çok bilindik tür ve formda temsil olanağı bulabildiği söylenebilir. Bu durumda Barthes'tan hareketle edebiyatta olduğu gibi tarih çalışma alanında da üretilen, bütünlüklü bir anlamı olan her eseri anlatı formu içinde ele almak mümkün görünmektedir.

Çağdaş tarih düşünürlerinden Roger Chartier tarihyazımında anlatının kapsayıcılığı vurgular: Ona göre “tarihin yazımı, en nicel, en yapısal olanda bile anlatı türüne bağlıdır ve onun temel kategorilerini paylaşır. Kurgusal anlatı ya da tarih anlatısı, kişilerin olayın içine oturtulmasından yönlendirilmesine, anlatıda zamansallığın sağlanmasından neden-sonuç ilişkilerinin kurulmasına kadar pek çok konuda aynı yöntemi kullanır” (1997: 16). Bu konuda Michel De Certeau ve Paul Ricoeur'den esinlenen Chartier, daha da ileri giderek tarihin *hikayeleme*¹ temel tekniklerine bağlı olarak yazıldığını ve “salt olaylar tarihinin reddinin tarihyazımında anlatının da reddedildiği” anlamına gelmediğini belirtir (1997: 16). Bu değerlendirmeler, tarihin anlatı formu olmaksızın yazılamayacağını açıkça ortaya koymaktadır. Buradan hareketle, anlatı kavramını iki ana anlamda ele almanın gereği ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki geleneksel tarihyazım tarzı olarak anlatı, diğeri ise bununla ilişkili olarak tarihsel gerçeği metinleştirme sürecinde kaçınılmaz olarak başvuru anlatıdır.

Geleneksel tarihyazımı olarak tanımlanan tarz, daha çok tarihsel öğelerin (olay, kişi, yer, zaman gibi) basit bir hikâye formunda inşa edilmesini kasteder. Bu anlayışa *narratif*, *rivayetçi*, *hikâyeci* ve *nakilci tarz* da denmektedir (Özçelik 1993: 83–84). Bu anlayışı masaldan ayıran en önemli nokta, gerçekçi bir zaman ve mekân bildirmesidir (Kafesoğlu 1963: 1). Bu rivayetçi tarih anlayışı, tarihsel olayı, felsefi veya diğer bir bakımdan tetkik ve sistemleştirmekle uğraşmayan (Togan 1985: 3), olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkileri üzerinde yorumlar yapmayan, olayları muhakemesiz olarak nakletmekle yetinen (Kafesoğlu 1963: 1) tarzıdır. Bu yaklaşım, tarih oluşturmak için toplumların kullandığı, bilinen en eski anlayıştır (Özçelik 1993: 83).

Bir tarihyazım tekniği olarak anlatının yaygın biçimde kullanılmasının iki önemli sebebi olduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki, tarihin bir yazım tarzı olarak anlatı(m) ile ilişkilendirilmesidir. Bu, geçmişte sözlü biçimde aktarılan tarih geleneğinin kendini devam ettirmesi gibi de değerlendirilebilir. Yani, tarih gibi bir çalışma alanına ilişkin yazma eyleminde en çok kullanılan tekniğinin *anlatı* olması, yazıdan önceki zamanlarda *geçmişin* sözlü olarak temsil edilmesi ve aktarılmasında *söze/anlatıya* başvurulmasına, bu alışkanlığa bağlı olarak tarihçinin yazmasından çok *anlatmasına* bir gönderme yapıyor gibidir.

Gerçekte tarih, yazılmaktan çok anlatılan bir şey midir? Diğer bir deyişle tarihin anlatılması mı yazılması mı daha önceliklidir? Çiçero'nun *hitabet için tarih* anlayışı bir yana bırakılırsa ve önce de belirtildiği gibi tarihyazımının, yazının bulunması ile gerçekleştiği düşünülürse anlatılmasından çok *yazılması* elbette ki daha öncelikli görülebilir. Zaten tarihçilere böyle bir soru sorulmuş olsa “tarih elbette ki anlatmaz”² diyeceklerdir (Hartog 2000: 228). Kaldı ki, sorunun cevabını, tarihyazımına ilişkin literatürün varlığı da verecektir. Yine de, en çok kullanılan tekniğin rivayetçi (anlatı) olması, tarihçinin yazmak kadar anlatma eylemini de önemsendiğini gösterir gibidir. Bu durumun, tarihin, öğretiminden kaynaklı olarak, daha çok anlatılarak paylaşılan ve aktarılan bir bilgi alanı olduğu genel kabulüyle ilgisi düşünülebilir.

Diğer yandan, bazı profesyonel tarihçilerin eserlerinin çok satması için “roman gibi okunuyor” söylemine sarılmaları da bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu söylem, yazar ya da yayınevince ürünü daha iyi pazarlama yöntemi olarak kabul edilmiş olmalı ki, varlığını hâlâ sürdürmektedir. Burada “Ben size, yani uzman olmayan sizlere bu kitabı tavsiye ediyorum, sizi temin ederim ki tarihi yani gerçekten olmuş bitmiş olayları, hiç yayımlanmamış arşiv belgelerini konu alıyor; buna rağmen kitap kolay okunuyor,” demek istenmektedir (Hartog 2000: 227). Bu da okuyucunun eseri satın almasında önemli rol oynayabildiği gibi *tarihin yazılan bir şeyden çok anlatılan bir şey* olarak algılanmasını güçlendirebildiği düşünülmektedir.

Tarihyazımında anlatının bu derece yaygın olmasının diğer bir nedeni, belki de en önemlisi, birbirinden kopuk ve anlamsız gibi görünen geçmiş olayların bir bütün olarak bir araya getirilmesiyle, geçmişten bugüne olaylar arasında tarihsel bir süreklilik izleniminin (tarihsel süreç) yaratılıyor olmasıdır. Bu süreklilik, toplumsal yaşamın sürekliliği düşüncesiyle ilgili de güçlü bir sezgi oluşturmaktadır. Oysa ne tarihin yararlandığı belgeler ne

de insanın deneyimi süreklidir. Anlatı tekniğini seçen tarihçi, bu kesikli olaylardan, belge ve bilgilerden sürekliliği olan bir öykü kurar (Tekeli 1998: 68).

Geçmişten Bugüne Tarih ve Anlatı

Malumu yeniden vurgulayalım ki tarih yazı ile başlatılır. Bu yüzden, yazıdan önceki insanlığın yaşantısı, *tarih öncesi* şeklinde değerlendirilmiş, bu dönem edebiyatta, mitolojik ve kozmogonik hikâyeler aracılığıyla yer bulmuştur. Tarih öncesine ilişkin bu hikâyeler, etnik bir grubun mitleri ile dünyanın yaratılışına ilişkin çeşitli nazariyelerdir. Halkın'a göre bu dönemde halk zamanla kendi kendinin şuuruna varmış, tarihsel düşünce ve ürünler de böylelikle yavaş yavaş gün ışığına çıkmıştır (1989: 69–70). Geçmişe ilişkin ilk anlatılardan olan destan (epope) ve yıllıkların (kronik) oluşumunun bu şekilde / bu mantıkla gerçekleştiği söylenebilir.

Yazı öncesi döneme ait ürünlerden olan destan, mit ve efsaneler halkın bir anlamda kendine has özelliklerini yansıtan ve ona, geçmişine ilişkin bazı bilgiler sunan eserlerdir. Eski Yunan'da, manzum halde bulunan destanlar, haberciler (logograf, terim için bk. Demiriş 2008) tarafından nesir olarak hikâyeleştirilmiştir. Kütükoğlu'na göre bu eserler ne edebi, ne de tarihidir. Ancak, bilimsel araştırmanın yolunu açan basit kroniklerdir (1995: 6). Bunlar, olayları yıl yıl, ilişkisiz ve atlayarak kaydetmişlerdir. Ancak bazı Yunanlı kronikçiler –Hekataios, bunlardan biridir- seyyah olmaları sebebiyle araştırma fikrini de eserlerine yansıtmışlardır. Bu tarzın ilk temsilcisi Heredot'tur.

Heredot, tarihyazımında *vak'a hikâyesi* denebilecek (olaylar anlatısı) bir tarih tarzını kullanmış, ama olayları peş peşe sıralamakta kalmamış, onları bir düzen içinde naklederek kompozisyon oluşturmuştur (Kütükoğlu 1995: 6). O, “anlatma sanatının doğrudan doğruluğunu, plastik canlılığını ve insanların karakterlerini yaptıklarıyla / eylemleriyle / olaylarla göstermiştir” (Hense-Leonard 1948: 64–65). Bunun yanında Heredot, tarihi mitolojiden tam olarak ayıramasa da insanî eylemlere daha fazla ağırlık vermiştir. Bu bağlamda, Homeros'tan beri süregelen mitolojik unsurlu geçmiş algısını yaptığı zamansal dönemlendirme ile her ne kadar Hesiodos'un insanileştirdiği kabul edilse de (Breisach 2009: 25) Heredot da bu konuda öncülerden biri sayılabilir.

Antik Roma'da ise Çiçero, tarihçi olmamasına rağmen, güzel söz söyleme sanatının bir gereği ve tamamlayıcısı olarak tarihten yararlanılmasını salık verirken, söylenenlerin daha da inandırıcı kılınması için buna ihtiyaç du-

yulduğu görüşündedir. O, tarihin retorik özelliğiyle, yani hitabet sanatının tarih yazıcılığı bakımından önemli oluşuyla ilgilenmiştir (Demiriş 2008). Çiçero, “nesnelere daha yüksek bir biçimde tasvir edebilmek için tarih yazmada hatibin yalan söyleyebileceğini” (Hense-Leonard 1948: 69) bildirmekle birlikte “gerçeğin aynasını elinde tutan bir kişi olarak tarihçinin yanlış bir şey söylememesi, söylediği her şeyin doğruluğunu belirtmesi, taraf tutmaktan kaçınması gerektiğini” (Demiriş 2008) de vurgulamıştır.

Roma döneminde tarihe, *güzel söz söyleme için kaynak oluşturma* görevi yüklenmesinden dolayı *antik çağın bir tarih ilmi olamayacağı* düşünülmüş; Antik Yunan’da Herodot ve Thukydides için önemli olan olaylar hakkında malzeme toplama işinin, Antik Roma’da *eldeki malzemedен sanatkarane görüş elde etmeye göre daha değersiz olduğu* kabul edilmiştir (Hense-Leonard 1948: 70). Bu durumu, Aristoteles’in *sanatların en üstünü olarak şiiri kabul etmesi, tarihi ise en sona bırakması* (Bıçak 1999: 1, 134, 135) tespitine paralel görmek mümkündür. Antik Roma tarihçiliğinde retoriğe malzeme (bilgi) sunma bağlamında tarihin anlatıyla nasıl iç içe geçtiğini, hatta anlatının biçimsel özelliklerinin anlatılan tarihten daha değerli olduğunu göstermesi; tarih-anlatı ilişkisinin anlatıya kayan yönünün vurgulanması açısından önemli sayılmalıdır.

Anlatı tekniğine dayalı tarih, sadece Batı dünyasında değil, İslam dünyasında da oldukça yaygın olarak, uzun süre varlığını sürdürmüştür. Batıda aydınlanmaya kadar, doğuda ise -İbni Haldun gibi bazı tarihçiler dışında-³ Batılılaşma (aydınlanma ve uluslaşma) dönemine kadar tarihçilerin kullandığı vazgeçilmez geleneksel bir tarz olmuştur.

İslam dünyasında Peygamber’in yaşamından öğütler çıkarmak ve bu öğütleri yaşam için birer örnek haline getirmek amacıyla ortaya çıkan siyer (peygamberin hayatı), İslam tarihçiliğinin bu anlamdaki ilk örneğidir. Ravilerin (rivayet eden) kaynak oluşturduğu siyerin (Fayda ve Küçükbaşçı, 2011: 73), İslam dünyasında anlatıya dayalı nakilci (aktarmacı) tarih anlayışının yerleşmesini sağladığı düşünülmektedir. İslam tarih kitaplarında rivayet usulü bilhassa İslâm tarihi ile ilgili olayların kahramanları veya hadiseyi yaşayan, gören ve görenden dinleyen ravilerin verdikleri bilgiler *isnâd* sistemiyle değiştirilmeden ve üzerinde yorum yapılmadan kaleme alınmış; bundan dolayı da bu dönemdeki tarihçiliğin ağırlığını *rivayet tarihçiliği* oluşturmuştur. Rivayet tarihçiliğinde, bir haberin çeşitli kanallardan gelen ve bazen birbirinden farklı, hatta zıt bilgiler ihtiva edenlerin birarada sıralanmasıyla yetinilmiştir (Fayda ve Küçükbaşçı 2011: 80-81,89).

Taberî gibi bazı tarihçiler, anlatıyı öne plana çıkaran bu tarzı benimsemiş, naklettikleri rivâyetlerin doğruluğu üzerinde fikir beyan etmeksizin sorumluluğu haberleri nakledenlere, bunların kabul edilip edilmemesiyle ilgili kararı da okuyucuya bırakmışlardır. Bu nedenle, İslam ortaçağında tarih; en bilineni İbn Haldun olmak üzere Makdisî, İbn Miskeveyh, el-Bîrûnî, İbn Hayyân, İbn Hazm ve Sehâvî gibi tarihçilerin eserleri dışında sadece *gerçekleri nakleden* bir çalışma alanı olarak kabul edilmiştir (Fayda ve Küçükaşçı 2011: 99-100).

Ortaçağ Selçuklu ve Osmanlı tarih yazıcılığında da nâkile ve anlatıya dayalı bir tarzın hâkim olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu haber veren 15. yüzyıl tarihçisi Aşıkpaşa ile 16. yüzyıl tarihçisi Neşri ve daha sonraları Evliya Çelebi ve Naima gibi tarihçiler eserlerinde olayları sadece nakletmekle yetinmişlerdir. Bu tarzın kurumsallaşmasının ise Fatih Sultan Mehmet döneminde ortaya çıkan *şehnamecilik*'le olduğu bilinmektedir. Yaşanan önemli olayları yazma geleneği olan şehname (Özcan 2003: 58), 18. yüzyılın başlarında ise resmi tarih yazdırma geleneği vakanüvisliğe dönüşmüştür.

Osmanlı'da vakanüvisliğin devletin işleyiş kaydını *vakanüvislik kalemi* adıyla tutmaya başlaması 18. yüzyıla aittir. Bu kalem, devlet işlerine ait vesikaları tetkik ve kayıt etmiştir. İlk meşhur vakanüvis, Mustafa Nâimâ Efendi olmuştur (Arı ve İnalçık 2011: 130). Uzun süre imparatorluğun geçmişi hakkında bilgi veren bu tarihçilik anlayışıyla yazılmış olan metinler bugün de Osmanlı klasik döneminin en önemli tarihsel veri kaynaklarından biri olmayı sürdürmektedir.

Anlatı tekniğinin etkili olduğu tarih yazıcılığı Tanzimat dönemi ile bir ölçüde farklılaşmıştır. Batılılaşmayla birlikte aydınlar ve bu bağlamda tarihçiler yeni yöntemler benimsemişlerdir. Millî kaygıların ön plana çıktığı bir tarih düşüncesi çerçevesinde eserler verilmeye çalışılırken *anlatı* yine en önemli tarihyazım tekniği olmuştur. Bu dönem tarihçileri genelde geleneksel tarih yazıcılığının hikâyeci ve tasvirici anlayışı ile pragmatik anlayışı bir arada yürütmüşlerdir (Koçak 1997: 17). Osmanlı'nın Avrupa medeniyetini kendine pek çok alanda örnek alıp, benimsemeye çalıştığı bu dönemlerde bile tarihyazımında öncelikler, eserlerin felsefi arka planları ve uyandırdıkları etkiler bağlamında yeniden belirlenmişse de nakilci tarz etkisini sürdürmüştür. Bu durum anlatı geleneğinin kendini dönüştürerek ve yeniden üreterek devam ettirdiğinin bir göstergesi sayılabilir. Bunun nedeninin, örnek alınan Batılı tarih çalışmalarında -zamanla bir takım felsefi ve

bilimsel dönüşümler yaşanmış olsa da- *anlatı* geleneğinin varlığını sürdürmesine bağlamak mümkündür.

Şöyle ki, Batıda aydınlanmayla birlikte ortaya çıkan bilimsel kuşkuculuk, tarihyazımında da kendini hissettirmiştir. 18. ve 19. yüzyıllarda tarih alanında önemli eserlerin ortaya konulduğu, yalnızca belgelerin derlenip incelenmesiyle yetinilmeyip, geçmişin çok yönlü olarak ele alındığı görülür. İngiliz tarihçi Edward Gibbon'un *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Leopold Von Ranke'nin *1494'ten 1514'e Latin ve German Halklarının Tarihi* bu türden eserlerdir. Ranke'nin bu eseri ile birlikte, nesnel gerçekliği amaç edinen bir tarih metodolojisi, yani bilimsel bir tarih söylemi ortaya çıktığı kabul edilir.

Tekeli'ye göre Ranke, tarih çalışma alanını *iç tutarlılığı olan bir anlatı kurmak* olarak görüyordu. Bu yüzden tarihsel olaylar üzerinde durulmalıydı. Bunları anlamlı bir biçimde sunabilmenin yolu da anlatıydı. Tarihteki olayların yeniden kurulmasında belgelerin değerlendirilmesi de dikkatli bir şekilde yapılmalıydı. Bu yüzden Ranke'nin tarihi, bir siyasi olaylar anlatısı halinde gelişmiştir (1998: 67).

Bilimsel tarih söylemi, edebî hayal gücünü içerdiği gibi daha eski edebî gelenek de gerçeği sahil bir geçmişin yeniden kurulmasında arıyordu. Thukydides'ten Gibbon'a değin süren edebî gelenekle Ranke'den bu zamana gelen bilimsel yönelim şu üç temel varsayımı paylaşmıştır (Gibbon'un tarih anlayışı hakkında bk. Baysal 2007):

1. Tarihin gerçekten var olan kişileri ve gerçekten icra edilmiş eylemleri ortaya koyduğunu benimsemesiyle her ikisi de *gerçekle örtüşme kuramını* kabul ediyordu.
2. Her ikisi de insanî eylemlerin aktörlerin niyetlerine ayna tuttuğunu kabul ediyor ve tutarlı bir tarihsel anlatı kurmak isteniyorsa tarihçinin bu niyetleri kavraması gerektiğini öngörüyordu.
3. Her ikisi de, sonraki olayların tutarlı bir silsile içinde öncekileri izlediği tek boyutlu diyakronik bir zaman içinde ilerliyordu. Bu gerçekçilik, kasıtlılık ve silsile varsayımları, Herodot ve Thukydides'ten Ranke'ye, Ranke'den de 20. yüzyılın sonlarına değin tarih yazmanın yapısını belirlemiştir. Bu durum, Avrupa'da da tarihyazımına yüklenen anlamdan kaynaklı olarak araştırma ve yazmaya ilişkin pek çok teknik değişse de anlatının kendini hep devam ettirdiğinin bir göstergesi olarak algılanabilir (Iggers 2000: 3).

Tarihyazımında anlatıya dayalı bu düşünme tarzı, geçmişteki insanların tecrübelerinin bizim anladığımızdan farklı olduğunu ortaya koyan modern tarih düşüncesinin basmakalıp fikirlerinden biri olmuştur. Farklı durumlarda farklı amaçlarla geçmiş sıraya koyma, talihi yenme, refah devletinin yükselişi, şanlı geçmişimiz örneklerinde de olduğu gibi (Husbands 1996: 45) tarihyazımında vazgeçilemeyen bir üst-anlatı (*meta-narrative*) yaratılmıştır. Bu gibi bazı anlatı biçimleri büyük ölçekli denebilecek tarihsel olay ve durumları, söz gelimi yüzlerce yıl yaşamış büyük imparatorlukların yükseliş ve çöküşlerini işlemiştir. Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, İngiltere'de demokrasi, Sanayi Devrimi ile ilgili pek çok anlatı bu bağlamda değerlendirilebilir. Bazıları ise Fransız İhtilali, 1. Dünya Savaşı gibi daha küçük ölçekteki tarihsel durum ya da olayları, dönemleri anlatmaktadır. İster büyük ölçekte, isterse küçük ölçekte olsun, anlatılara dayanan bütün tarihyazımlarında tanımlanan ve açıklanan bir arka plan olduğu söylenebilir. Olay ve gelişmelerle ilgili bu arka plandan dolayı anlatı da siyasi bir yön kazanmıştır. Bu yüzden, siyasi anlatı *en tipik geleneksel tarih biçimi* olarak kabul edilmiştir. Şüphesiz siyasi üst anlatıların dışına çıkmış tarihçiler de vardır. Örneğin, 18. yüzyıl aydınlanma yazarları Vico, Voltaire, Montesquieu, Adam Smith vd. insan yaşamında coğrafya, ekonomi, sosyo-psikolojinin önemini belirtmişlerdir. Ancak siyasi anlatı tarzı yine de yaygın olarak varlığını sürdürmüştür (Stanford 1994: 104). Benzer bir biçimde *Annales Okulu* da tarihyazımına farklı bakış açıları getirmiş, ortaya çıkan çalışmalarda siyasi anlatı tarzının dışında bir tarihyazımını vurgulamıştır.

Annales Okulu “olaylardan oluşan geleneksel anlatının yerine sorun odaklı analitik bir tarihyazımını ve siyaseti merkeze almış bir tarih yerine insan faaliyetlerinin tamamına değinen bir tarihi önermiştir” (Burke 2002: 24). Okulun faaliyetleri çerçevesinde ele alınabilecek eserler içinde Fernand Braudel'in *II. Philippe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adlı çalışması, geleneksel anlatıyı kırmasının yanında tarihsel değişimi üç farklı zaman boyutunda ele almasıyla önemlidir. Buna rağmen bazı araştırmacılar onun da anlatıdan bütünüyle kopmadığını belirtmektedir. Hartog, bu anlayış değişmesiyle ilgili şunları söyler:

(Geleneksel) anlatı-tarih, sahne önüne bireyleri ya da olayları çıkaran tarihtir sadece. Bunun sorgulanması, bilimin konusunun birey değil toplumsal gruplar olduğunu düşünen; tarihi yüzeysel olayların izlenmesi değil ‘bütünsel toplum olgusu’ olarak gören genç toplumbilimlerinin baskısıyla gerçekleşir. (Böylece) ulusaldan toplumsala geçen tarih, kısa süre içinde köklere ilişkin anlatıyı, ulusa ait önemli tarihlerin anlatısını

bir yana bırakıp ‘zamanın koşullarıyla ilgili’ (konjonktürel) anlatıya geçer. Artık şecere düzeniyle ve kronolojik çizgiyle yetinmez ve bin bir tarzda karşılaştırmalar yapar, tekrarları ve kalıntıları ortaya çıkarmanın peşine düşer (2002: 229).

Hartog hemen ekler: “Ancak anlatı asla olduğu gibi sorgulanmamıştır” (2002: 229). Yani geleneksel anlatı dışına çıkmaya çalışan Annales Okulu da anlatıyı doğrudan sorgulamak yerine başka bir anlatıya yönelmekten kendini kurtaramamıştır. Böylelikle tarih, insanlara ait olguları ve işleri anlatmayı, aynı anlatıyı olmasa da çeşitli biçimde anlatıları anlatmayı sürdürmektedir (2002: 236).

Bütün bunlardan sonra tarihyazımında *anlatının* kaçınılmaz olarak sürdürüldüğü görülmektedir. Peki, modern tarih neden yüzyıldır bir anlatı türü olduğunu yadsımıştır? Chartier’in tespiti ile ister antik tarzda yapılmış bir örnekler denemesi olsun, ister tarihselcilik ve Alman romantik akımında olduğu gibi kendisinin bilgisi olduğunu söylesin, isterse de bilimsellik iddiasında olsun, tarih, bir anlatı türü olarak düşünülmeyle sürekli reddetmiştir (1997: 16). Bunun sebebi; anlatının söz söyleme (retorik) içinde değerlendirilmesi nedeniyle güvensiz bir yol olarak görülebileceği, tarihsel inşa sürecindeki kurguyu çağrıştırabileceği, bunun da tarihsel gerçekliğin bilimselliğini zaafa uğratabileceği olabilir. Geçmişin gerçekliğini bugüne kesin (şüphesiz) olarak taşıma iddiasındaki bir çalışma (bilim) alanının böylesi bir durumu kabullenışı kolay olmasa gerekir. Anlatının bu yönüyle tarih alanında tartışılmadığı, modern bilim alanının bazı açmazlarında olduğu gibi görmezden gelindiği söylenebilir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bir anlatıda birbirinden bağımsız, ilişkisiz halde bulunan tecrübeler anlaşılacak için bir araya getirilir ve bir bütünlük (kompozisyon) içinde sunulur. Bu yüzden, geçmişe ilişkin tecrübelere biçim vermede hikâye etme yöntemi kullanılır (Husbands 1996: 46). Tarihyazımının anlatıya dayalı gerçekleştirmesinin fark edilmesi yanında kurgusal bir süreçle ilişkisinin ortaya çıkması da tarihyazım sürecinin yeniden düşünülmesini sağlamıştır. Bu durumda Chartier’in tespitinde olduğu gibi “tarihin edebi boyutunun acı keşfi ile tarihsel söylemi sadece retorikğin mecazlarının serbest bir oyunu olarak gören ve onun da öteki kurgusal yaratılar gibi bir yaratı olduğunu söyleyenler belirlemiştir” (1997: 17). İşte bu noktada anlatı ve kurgu(lama) ilişkisini, anlamak için irdelemek önem kazanmıştır.

Tarihsel Anlatı ve Kurgu

Anlatı genel olarak *geçmiş* zamana ilişkin bir söylem olarak kabul edilir. Anlatıda ele alınan hikâye olmuş bitmiştir. Geçmiş, çok çeşitli türden anlatılarla temsil edilebilir. Örneğin, kronikler, hikâyeler, hayali tasarımlar ve analitik makaleler bunlardan bazılarıdır. Pek çok kültürde hikâye etme, geçmişini kolayca anlaşılabilir kılmanın önemli ve geçerli bir yolu olarak tanımlanmıştır. Ancak, 20. yüzyılda bu kabulün geçerliliği tartışılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede anlatı analizle, hikâye de makale ile karşı karşıya gelmiştir. Gerçekte anlatı ile analiz ve hikâye ile makale, geçmişini düşünmenin tamamlayıcıları olabilir. Her ikisi de bir diğerini inandırıcı kılmak için kullanabilir. Çünkü her ikisinin de farklı ikna yöntemleri vardır: Makale, anlatılanın gerçekliğini; hikâye ise anlatılanın hayattan olduğunu canlı bir biçimde sunabilir (Husbands 1996: 44). İşte bu noktada betimleme ve anlatıdaki canlılığın tarihsel hakikatin anlaşılmasını engellediği görüşü tarihçiler arasında yaygınlık kazanmıştır. Yani, tarihçinin ele aldığı olguyu daha dikkat çekici kılabilmek için seçtiği sözcüklerin, benimsediği söylemin bazen gerçekliğin algılanışının önüne geçebildiğine ilişkin sorunsal ortaya çıkmıştır. Bunu eleştiri bağlamında, ilgi çekici bir anlatıyı gerçekleştirmenin bir romancı veya şairde bulunabilen düş gücü ve ayrıntıları görme ile mümkün olabileceği, bunun sağlansa bile -Braudel'in *II. Philippe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz* eserinde olduğu gibi- tarihçinin temel kaygısını dile getirmekten uzak olacağı belirtilmiştir (Tosh 1997: 106). Kaldı ki tarihsel gerçeğin dayanağı olan tarihsel kaynakların da anlatıdan bağımsız veri sunmadıkları zaten bilinmektedir.

Alun Munslow bu duruma köktenci bir yaklaşımla dikkat çekmiştir. Ona göre doğrudan doğruya tozlu raflardan aldığımızda bile deliller, her zaman anlatısal yapılar içinde önceden mevcuttur ve kültürel anlamlar yüklüdür (2000: 19). “Arşiv neden oluşturulmuştur? Kim oluşturmuştur? Neler alınmış, neler alınmamıştır?” soruları bazı çıkarım imkanları sunmaktadır: Her tarihçinin bir sonrakinden çok daha özgür tercihlere dayanan tarihsel belirlemelerinin, sonraki araştırmacılara tarihsel bakış ya da veri olarak miras kaldığı söylenebilir. Bu durumun, önceki tarihçinin gerçeği algılayışı ve betimleyişinin sonrakine kaynaklık etmesi bağlamında oldukça kısıtlayıcı bir döngü yarattığı çıkarsanabilir. Bu sorun elbette ki sadece anlatı tekniğinden kaynaklanmamaktadır. Ancak bu çalışma tarzının geleneksel bir biçimde kendini yeniden üretmesinde, bir öncekinden kalanla araştırmayı biçimlendiren anlatının, sorunda pay sahibi olduğu görülmektedir. Yani

tarihin bir anlatı gibi yazılmasında ya da anlatının tarihyazımında reddedilmesinde farklı sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Anlatının tarihyazımında tamamen reddiyle; birbiriyle ilişkileri kurulamamış, bu anlamda gerçekliği eğilip bükülmemiş olan ama hiçbir bütüncelliği bulunmayan, yine pratik yararı kuşkulu, anlamsız parça parça olaylardan meydana gelmiş olgular koleksiyonunu esas alan bir tarihsel çalışmayla geçmişin temsil edilememesi sorunu ortaya çıkmıştır. Anlaşılan burada tarihçinin bir tercihte bulunması gerekmektedir. Yani, bir süreklilik duygusu yaratmak ve geçmişin anlamlı bir bütünlükle betimlemek için anlatının bir üst-anlatıya dönüşerek bireysel-sıradan gerçekliklere sırt çevrilmesi mi, yoksa sıradanlığı ve ayrıntıları ele alarak resimdeki büyük anlamları ve nedenselliği gözden kaçırılması mı tercih edilebilir durumdadır? Burada Jenkins'in, "en ampirik kronikçi bile zamana ve mekana biçim vermek amacıyla anlatsal yapılardan yararlanmak zorundadır" sözlerini hatırlamak verilecek karar konusunda yönlendirici olabilir (1997: 25). Kaldı ki tarihçinin anlatıya başvurmasındaki zorunluluk sadece yukarıda bahsedilen bütünsel anlam kaygısından kaynaklanmaz.

Geleneksel bir anlatı olarak gerçekleşen tarihyazımının; tarihçinin anlatıyı biçimlendiren *tek bir çizgi halinde doğrusal ilerleyen zaman akışında* belirleyip tanımladığı olaylar silsilesinin bir bütünlük algısı yarattığından bahsedilmmişti. Ancak bu durum tarihyazımının anlatı aracılığıyla gerçek yaşamış olanlarla bağların kopartılarak tekbiçimli soyut bir gerçeklik kurgusu olarak *üst-anlatı*'yı ortaya çıkarmıştır. Bu, milletler ve devletler tarihinin tanımlanmasında olumlu işlevsel sonuçlar yaratsa da hem yeni sosyal bilim paradigmaları açısından durumu hem de bireysel geçmiş algısını oluşturan insanın yaşamındaki pratikler bakımından yararı bugün oldukça tartışmalı bir hale gelmiştir. Munslow'a göre özellikle 20. yüzyılda faşizmin yükselişi, iki dünya savaşı, muazzam teknolojik gelişmeler, çevresel ve ekolojik felaketler, bilgi patlaması, denetimsiz küresel kapitalizmin gelişmesi, emeğin metalaşması, dünyanın diğer yerlerinde emekçi sınıfın giderek yoksullaşması hem bilim hem de tarihi meşrulaştıran üst-anlatıların yıkılmasına yol açmıştır (2000: 31). Bu durum tarihte anlatı ve üst-anlatının ciddi bir biçimde eleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu eleştiri sahiplerinin başında ise Jean François Lyotard gelir.

Lyotard özetle, "anlatılama" olarak nitelediği olgunun birden çok alışıldık bilginin gizli bir biçimi olduğunu belirtmiştir. Buna göre ilkin popüler hikâyeler kahramanın yaptıklarını kutlayan başarı ya da başarısızlıkları sıralamak-

tadır. Bunlar toplumsal kurumlar üzerindeki meşruluğu yaymak ya da yerleşik kurumlarla uyumun olumlu ya da olumsuz modellerini temsil etmektedir. Böylelikle anlatılar söylendikleri toplumlarda bir taraftan ehliyet ölçütlerini tanımlamaya, diğer taraftan bu toplumda işleyeni bu ölçütlere göre değerlendirmeye izin verirler. Böylece sorgulanan kültürde ne söylenilmesi ve yapılması gerektiğini belirleme hakkına neyin sahip olduğunu tanımlar, kendileri bu kültürün parçası olduklarından, yaptıklarını yapmaları olgusu tarafından meşrulaştırılmış olurlar (Lyotard 1998: 29, 33).

Lyotard'a göre bugün post-endüstriyel toplum ve postmodern kültürde bilgiyi meşrulaştırma sorunu çeşitli biçimlerde formüle edilmektedir. Hangi birleştirme türünün kullanıldığına ve spekülative ya da bir özgürleşme anlatısı olup-olmadığına bakılmaksızın bu büyük anlatılar güvenilirliğini kaybetmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında teknik ve teknolojik gelişmelerin, toplumsal değişimlerin buna yol açtığı söylenebilir (Lyotard 1998: 50). Bu bağlamda anlatıların bilgiyi elde etme isteğinin arkasındaki temel yönlendirici olamayacakları olasılığı dikkat çekicidir. Günümüzde sorulan soru artık “doğru mu?” değil, “ne işe yarar?”, “satılabilir mi?”, etkili mi?” dir (Sarup 2004: 198-199).

Lyotard'ın üst-anlatıların hepsini reddeden tavrına pek çok eleştirmen karşı çıkmıştır. Özellikle anlatıların çeşitli olmasına rağmen Lyotard'ın anlatıların hepsini bir sayma eğiliminde olması ve hepsinin dağıldığını iddia etmesi eleştirilmiştir (Sarup 2004: 219). Çünkü büyük anlatıların, hala bilgiyi meşrulaştırma sürecinde toplumsal işleyişe katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Diğer yandan, anlatının belli bir sıra takip etmesinin, sonraki anlatının öncekinin sonucu olduğu izlenimini vermesinin, anlatıdaki tarihsel olayın nedenleri yerine bir nedenin basit bir biçimde verilmesinin olayın çok boyutlu olarak kavranmasına engel olduğu eleştirisi üzerinde durulmuştur (Tosh 1997: 109). Tarihi anlama noktasında tek sebep üzerinde durmak kuşkusuz sağlıklı bir anlam geliştirmeyi engelleyici sayılabilir. Kaldı ki tarihsel olayların her ne kadar nedensel bir ilişkiyi paylaşıya da sıkı bir determinist yaklaşımla açıklanamayacağı artık genel kabul görmüş durumdadır. Anlatının bu bahsedilen sorunu derinleştirdiğine ilişkin eleştiriyi, *zamanın ilerleme sorunu* ile birlikte ele almak mümkündür. Bilindiği gibi tarihte diyakronik bir zaman çizelgesinde tek yapılı ve sebep-sonuç ilişkisi zincirleme kurulmuş bir tarih anlatısı elbette ki pek çok algı yanlışını beraberinde getirecektir (Safran ve Şimşek 2009). Oysa ki bu sorun da

sadece tarihin anlatı biçiminde yazılmasından kaynaklanmaz. Sorun, anlatının, tarihçinin seçtiği bir takım olay ve olguların sıralandığı, yine tarihçinin tercih ettiği doğrusal bir zaman anlayışında ve katı kronolojik usullerle gerçekleştirilmesindedir. Üstelik temelde bir çeşit *seçme* eylemine dayanan bu tercih, zamanla bu seçimlerin de *tek gerçeklik* olarak algılanmasına dönüşmekte, adeta bir kısır döngü yaratmaktadır. Ancak burada dile getirilen kronolojik anlayıştan bütünüyle kaçınılması da değildir. Tarihçi, çalışmalarını salt nedenselliğe dayalı gerçekleştirirse de elbette ki olayların ardışıklığını belirlemek, vurgulamak gereğini duyar. Bu ardışıklık ise kronoloji ve nedensellik mümkün olabilir (Stanford 1994: 90). Çünkü kronolojik sıranın gözetilmediği bir tarih çalışmasında tarihsel olayları ilişkisel anlamak zorlaşacaktır. Kaldı ki, kronolojik bir düzen göstermeyen anlatının ne derecede doğru bir tarih anlatısı olabileceği kuşkuludur. Ama yapılması gereken geçmişin gerçekliğinin bu indirgemeci ve tekçi yaklaşımdan kurtarılmasıdır.

Anlatı-Gerçeklik İlişkisini Açıklama Çabaları

Geçmişin gerçekliğinin şimdide temsilinde bir form olarak anlatının vazgeçilemeyen bir yaygınlıkta kullanılması *anlatı-gerçeklik ilişkisini* tartışmaya açmıştır. Bu durumda şunu sormak gerekli görülebilir: “Anlatı geçmişin gerçekliğini sunma bağlamında nasıl bir rol üstlenir?” Ya da Munslow’un betimlemesiyle şöyle düşünülebilir (2000: 13):

Bir anlatı olarak tarihçilerin bize sundukları yalnızca bizim kendi yaşam deneyimlerimiz midir, yoksa –geçmişteki insanlar gibi- tarihsel failer olarak anlatıları mı deneyimleriz? Başka bir deyişle, delillerde hikâye biçimine sokulmayı bekleyen geçmiş hayatlar var ve biz tarihçiler anlatıyı fiilen olduğu haliyle yeniden mi anlatırız; yoksa her zaman kendi hikâyelerimizi geçmişin delillerine mi dayatırız?

Ünlü sosyal bilim düşünürlerinden Brain Fay, bu durumun şu ikilem ile formüleştirildiğini belirtmiştir: “Hikâyeler yaşanıyor mu, yoksa sadece anlatılıyor mu?” Yani bizler kendimize dair anlattığımız ya da bize dair anlatılan öykülerde oynuyor muyuz, yoksa bu öyküler için bir düzenden yoksun hayatlarımıza düzen görüntüsü vermek için uydurduğumuz masallar mı? (Fay 2001: 246). Bunu tarihyazımı bağlamında benzer biçimde sorgulamak mümkün görünmektedir: Tarihe ilişkin yazılanlar gerçekten yaşanmış hikâyeler midir, yoksa daha sonradan geçmişi anlamlı kılmak için bizlerin yarattığı yazınsal ürünler midir? Fay, anlatının gerçekliğine ilişkin bu ikilemi *anlatısal gerçeklik* ve *anlatısal inşa* kavramları çerçevesin-

de tartışmıştır. Fay'e göre anlatısal gerçeklik; anlatısal yapıların, insanların kendi dünyaları hakkında anlattıkları öykülerde değil, bizzat insanların dünyasında var olduğunu iddia eder. İnsanların hayatları, tarihçiler ya da biyografi yazarları bunların hikâyelerini anlatmaya kalkışmadan önce zaten hikâye şeklinde bulunur. Anlatısal yapılar insanların hayatlarına içkin olduğu için, tarihçilere düşen iş zaten var olan bu yapılara ayna tutmaktır (Fay 2001: 247). Bu durumda tarihçinin rolü de oldukça pozitif bilimlik bir anlam kazanmaktadır. Gerçek hikâyeler inşa edilmezler, sadece keşfedilebilirler. Tarihçi de sadece keşfeder.

Anlatısal gerçeklik anlayışını savunanlardan biri de F. Jameson'dır. Ona göre anlatı; Kantçı uzam ve zaman kavramları gibi deneyimlerimizin bir özelliği olarak değil, olsa olsa içlerinde dünyayı bilir hale geldiğimiz soyut ya da *boş yardımcı koordinat*lardan biri olarak; algılayışımızın gerçekliğin ham akışına sızdığı içeriksiz bir biçim olarak alınabilir (Sarup 2004: 253). Anlatısal gerçekçilere göre tıpkı moleküllerde ve gezegen sistemlerinde olduğu gibi, insanların yaşamlarında da doğal eklemler ve örgüler vardır. İnsanların yaşamlarındaki *doğal eklemler* bunların başlangıçları, gelişimleri ve sonuçlarıdır. Her birimizin hayatı, kendimiz hakkında kendi kendimize anlattığımız süregelen anlatının hep yeniden biçimlenmesine, yaşadıkça onu ve davranışlarımızı yeni durumlara uyarlamamıza dayanmaktadır. Kısmen yazarı olduğumuz hayatlarımızın temel olay örgüsü, bu süren anlatı hattının mecrasını oluşturuyor. Bu hat anlaşılacağı gibi değişmeyen, statik bir hat değildir. Her hangi bir edimin ya da hayatın nedensel etkileri, söz konusu kişilerin ölümünden sonra bile süresiz/belirsiz bir biçimde devam edeceği için bu edim ya da hayat hakkında anlatılan hikâyenin doğası da bu etkilerden nasibini alacaktır. Bu sebeple bir hayat hakkında anlatılacak hiçbir *nihai öykü* olamayacaktır. Çünkü bir hayattan kaynaklanan yeni nedensel sonuçlar ortaya çıktıkça, bu hayat hakkında yeni öyküler anlatılabilir ve anlatılacaktır. Bu bağlamda geçmişin hikâyelerinin bugünkü kaygıların geçmişteki hayatlara sürekli aracılık etmesiyle oluştuğu, bugünün kaygıları değiştikçe geçmişteki hayatlar hakkında anlatılan öykülerin biçimlerinin de değiştiği söylenebilir. Bu durumda geçmişin anlaşılabilirliği, farklı yorumcular için farklı olacaktır. Çünkü yorumcular kendilerine has anlayışlarıyla bu yaşamı kendileri için anlaşılır olan terimlere çevirmeye çalışmaktadırlar (Fay 2001: 248-260).

Anlatısal inşacılık ise tarihçilerin olayların biçimsiz akışına anlatısal yapılar *kazıdığını* iddia eder. Bunlara göre, insan hayatlarının öykü olduğu düşüncesi geriye dönüktür. Anlatılar, hayatın kendi içinde üretilen sonuçlar

değil, tarihçilerin ve biyografi yazarlarının hayatı anlamlandırma girişimlerinin sonucunda ortaya çıkan sanat ürünleridir. İnsanların hayatları, sadece bir olaylar dizisidir ve bu olaylar dizisinin anlaşılır kılınması için bir biyografi yazarının olaylar yaşanıp bittikten sonra bu diziyi anlatsal bir kalıba sokması gerekir. Bu bağlamda anlatılar keşfedilen değil inşa edilen yapılarıdır (Fay 2001: 262).

Fay'ın dile getirdiği *anlatsal gerçeklik* ve *anlatsal inşa* kavramlarının Munslow'un geçmişin gerçekliğinin şimdiye taşınmasına ilişkin sınıfladığı ana yaklaşımlardan *yeniden kurmacılar* ve *yapısökümcüler* ayrımına paralel olduğu söylenebilir. Bunlardan Fay'ın *anlatsal gerçeklik* kavramıyla ele aldığı Munslow'un *yeniden kurmacı* olarak tanımladığı anlayışın, yine Fay'ın *anlatsal inşa* olarak tanımladığının da Munslow'un *yapısökümcü* olarak sınıfladığı anlayışın ana kavramları olabileceği iddia edilebilir.

Fay'ın *anlatsal inşacı* Munslow'un ise *yapısökümcü* olarak adlandırdığı bu yaklaşımın önemli isimleri olarak H. White, De Certeau, M. Foucault, J. Derrida, F. R. Ankersmith, L. Mink, H. Kellner, K. Jenkins, P. Ricoeur sayılabilir. Yapısökümcü tarih, geçmişi muhtemel anlamları açısından irdelenecek bir metin olarak ele alır. Her şeyden önce modernist tarihçilerin onları delil-yorum arasında nihai tekabüliyetin geçerliliğine sonuçta – kaynakların kendi başlarına konuşmaların imkan vererek – ahlaki tarafsızlık, çıkarılsızlık, nesnellik, sahicilik gibi amaçlarını mümkün kılacak kadar temsil / tasavvur şeffaflığına inanma eğilimine sokan içi boş yöntemsel amaçlarını ve varsayımlarını açığa çıkarır (Munslow 2000: 33).

Bir anlatı olarak tarih, tarihçinin yazınsal olarak düzene koyduğu pek çok hikâyeden oluşur. Belli bir hikâyenin anlatımın merkezini oluşturması, tarihsel olayların özünden değil, daha önce de belirtildiği gibi, tarihçinin seçiminden kaynaklanır (Opperman 1999: 16). Bu anlayışa göre tarihçi geçmişe ait delilleri tüketirken, aynı zamanda bir anlam üretir. Delilleri nasıl öyküleştirse kendisi ve okurları için öyle bir geçmiş yaratmış demektir. Anlam doğrudan tarihsel failin ya da yazanın/söyleyenin niyetinden yahut da tek başına yazılan ya da söylenenin içeriğine göre türetilmez; sözce ya da metnin verildiği ya da yer aldığı biçimsel yapı ve bağlamlardan türetilen ortak bir dil kullanımınıdır (Opperman 1999).

Bu yaklaşıma göre genel olarak *olan biteni* dile getiren her anlatı, kendini – geçmiş- bir gerçekliğin temsili saydığı ölçüde gerçeği kurar. Gerçek adına söz alan anlatı oldukça etkilidir. Gerçeği anlattığını iddia ederken gerçek üretir. Söylediğini inanılır hale getirmek için bütün gücünü ve yetkisini,

kendini olanın ya da olmuş olanın tanığı gibi kabul ettirmekten alır (De Certeau 2009: 5, 10).

Yapısökümcü kuramın tarihsel analizin retoriğın sorunlarına ilişkin öne çıkan değerlendirme ve tespitlerine sahip düşünürlerinden belki de en önemlisi Hayden White'tır. White'a göre tarih; sözlü kurgular ve sözlü anlatılardır. Tarihsel kanıt tarihçilere doğrudan doğruya herhangi bir hikâyeye sunmaz (Stanford 1994: 102). O anlatıyı tarihçiler kurar. Bu yüzden geçmişin hikâyesini fiili olarak olduğu şekliyle hiçbir zaman bilemeyeceğimize, tarih yazınsal olarak kirlenmemiş bir geçmiş olamaz. Bizim için ancak tarihçilerin kaleme aldıkları biçimiyle tarih vardır. Tarih, gerçek geçmişe dolaylı erişmemize imkân verecek herhangi bir olgular demetinden önce var olamaz. Tarih edebi bir üretdir. Çünkü her zaman metinleştirilmiş kalıntıların yorumlanması olmuştur. Olgular hiçbir zaman anlam doğurmak üzere otomatik olarak kendilerini düzenleyemeyecekleri için verileri bir anlatı olarak örgütleyerek bir anlam yükleme tariğinin işidir (Munslow 2000: 58).

White'ın ana düşüncesini kavramak için tarihsel bilginin doğası ve ortaya çıkış süreçlerini anlamak için büyük tarihçiler (Michelet, Ranke, Tocqueville, Burckhardt) ve büyük tarih felsefecilerinin (Hegel, Marks, Nietzsche, Croce) eserlerinden hareketle tespit etmeye çalıştığı eseri Metahistory'ye (orijinali 1973, Türkçesi 2008) bakmak gerekecektir. White bu çalışması ile tarihsel bilgiyi ortaya çıkaran süreçleri analiz etmeye çalışırken önce kavramsallaştırmanın düzeylerini belirlemiştir. Bunlar; *vakayiname*, *öykü*, *sahneleme*, *argüman* ve *ideolojik imâ*dır. Bunlar tarihsel bilginin metinleştirilme sürecinin tanımını sayılabilir. Buna göre ilkin tarihsel alandaki öğeler zaman sırasına göre düzenlenerek bir vakayiname haline getirilir. Sonra giriş, gelişme ve sonuç olarak öyküleştirebilir. White'a göre bu süreç aslında tariğinin vakayinamelerde gömülü kalmış olan öyküleri tanımlayarak açığa çıkarmasıdır. Buna göre tarih ile kurmaca arasındaki fark; tariğinin kendi öykülerini bulmasına karşılık kurmaca yazarının kendi öykülerini icat etmesidir (White 2008: 20-22).

White'ın yaptığı sınıflama ve analizlerin diğere önemli kavramları ise *sahneleme kipleri*, *kanıtlama kipleri* ve *ideolojik ima kipleri*dir. Bunlara toplu olarak şu tabloda olduğu gibi bakmak mümkündür:

Tablo 1. Hayden White'in Tarihsel Çalışmaları Analiz Kategorileri (White 2008: 46).

Sahneleme Kipi	Kanıtlama Kipi	İdeolojik İma Kipi
Romantik	Formist	Anarşist
Trajik	Mekanistik	Radikal
Komik	Organisist	Muhafazakâr
Hiciv	Bağlamsalçı	Liberal

Yukarıdaki tabloda verilen kiplerin tarih çalışmalarının gerçeği temsil etme sürecinde ortaya çıktığı söylenmiştir. White'a göre bir tarih çalışması sahneleme, kanıtlama ve ideolojik ima kip çeşitlerinden birine uygun yazılmıştır. Yani bu kiplerin bir çaprazlama ilişkisinden doğmuştur.

White'a göre tarihsel anlatılar tarihsel sürecin özgül kesitlerinin dilsel modelleri ya da görüntüsel göstergeleri olma iddiasındadır. Tarihçi belgesel kayıtların, doğruluğa tanıklık ettikleri olayların yapısına ilişkin açık-seçik bir imgeye yer vermemesinden dolayı poetik bir tarzı benimsemek zorunda kalır. Böylelikle tarihçi, tarihsel alanın biçimsel çözümlemesini önceleyen poetik edimde hem kendi çözümleme nesnesini yaratır hem de bu nesneyi açıklamak için kullanacağı kavramsal stratejilerin kipliğini belirler. Poetik dilin ise tarihyazımına ilişkin dört değişmeci vardır. Bunlar *eğretileme*, *düzdeğişmece*, *kapsamlama* ve *ironidir*. Bu değişmece türleri dilsel protokollerin parçası olarak kabul edilebilir (White 2008: 47, 48).

White'ın anlatıyı tamamen sanatsal olarak görmesinde ve tarihsel gerçeğe ulaşmada engel olduğunu düşünmesinde “geçmiş olaylara erişmenin ve geçmişle ilgili bilgi edinebilmemizin tek yolu yazılı metinlerdir” genel anlayışının etkili olduğu söylenebilir. Çünkü ona göre tarihsel gerçekliği metin dışında aramak imkânsızdır. Tarih, yazılı metinler içinde biçimlenir. Tarihsel metinlerin içeriğini biçimden ayırmak mümkün değildir. Bu açıdan tarihin yazınsal dil ile bağlantısı kaçınılmazdır (Opperman 1999: 4).

White'a göre tarihçi tarihsel bilgiyi edebi türlere özgü kipler kullanarak anlatı olarak örgütler. Öncelikle tarihsel belgeleri ayıklar, bu belgelerdeki olaylar arasından seçme yapar ve *dilsel protokoller'e* (alışılmış anlatımsal yollar, kalıplaşmış tarzlar) başvurarak bir anlatı kurar. Böylelikle, tarihsel alanı dilsel protokol ile canlandırır. Tarihçi geçmişi yeniden canlandırma noktasında onu -belgelere dayalı olarak da olsa- kurgular. Bu bağlamda, tarihyazımında tarihinin imgelemi etkilidir. Tarih, *tarihsel imgeleme* yazılır. Dolayısıyla tarih kendini kurgusallıktan kurtaramaz. Tarihinin anlatısal söylemi de bu sebeple edebi esere yakındır. Bundan hareket eden eleştirmenler “Eğer tarih bir anlamda kurgusal anlatı ise bu anlatının için-

deki olaylar iddia edildiği gibi nesnel gerçekçilik çerçevesinde yazılmış olamaz” görüşüne ulaşmışlardır. Buna göre yazılmış bir tarih, epistemolojik açıdan nesnel bir bilgi içer(e)mez (Turhanlı 2008).

Tarihyazımı sürecine ilişkin tüm bu iddiaların tarihin göreceliliği biçiminde özetlenmesi mümkündür. Jenkins’in *talıhsiz görecelilik* olarak adlandırdığı bu zihin durumunun gerçekliğin esnek temsili bakımından olumlu bir yönünün olabileceğini belirtmesi kayda değerdir. Buna göre “eski kesinlikleri reddettiğinden ve bu kesinliklerden yarar sağlayanlar teşhir edilebildiğinden, özgürleştiricidir. Hatta bir anlamda her şey görecelidir (Jenkins 1997: 37).

Biz tarihçiler için bu eleştirilerde haklılık payı varsa da tarihçinin yaptığı işi salt bir seçim ve yeniden kurgu olarak değerlendirmek tamamen doğru olmasa gerektir. Yine de buraya kadar dile getirilenler, Munslow’un da işaret ettiği gibi sorunlara bir dikkat çekme olarak algılanabilir.

Buraya kadar anlatılanlardan tarihçinin anlatıyı kullanırken bazı noktalara dikkat etmek zorunda kaldığı, tarihi gerçekleri manipüle etmeden aktarmasının bir zorluluk olduğu görülmektedir. Ancak bu sınıflamalı karşılaştırmadan bir sonuç daha çıkarılabilir ki o da hikâyenin tarih anlatısında önemli bir yere sahip olduğu, bunun ise bir çalışma alanı olarak tarihyazımı ile edebiyatı yakınlaştırdığıdır.

Edebiyat ve Tarihsel Gerçek

Avrupa dillerinin çoğunda *history* (tarih) sözcüğü aynı zamanda “story” (hikâye) anlamına gelmektedir (Standford 1994: 87). Almanca’da *Geschichte*, Felemenkçe *geschiedenis*, Fransızca *histoire*, İtalyanca *storia* sözcükleri de hem “tarih” hem de “hikâye” anlamına gelir. Tarihle edebiyatın birer disiplin haline gelmeden önce özellikle Antik Yunan ve Avrupa’da birbirinin tamamlayıcısı olarak düşünölmeleri ve bu manada eserler verilmesi (Halkın 1989: 69–71) bu anlamsal birlikteliğin temellerini ortaya koyar.

Tarih ve edebiyat uzun zaman insan gerçeklerini birlikte, iç içe geçerek anlatmaya çalışmışlardır. Ancak, 17. yüzyılla birlikte etkili olmaya başlayan, 18. yüzyılda *edebiyat* ve *bilim* alanlarının birbirinden kopmasıyla yasalaşan bu ayrılık 19. yüzyılda üniversite örgütlenmesi sayesinde kurum-sallaşmıştır. Bu ayrılığın temelinde pozitif bilimlerin *nesnel* ile *imgesel* olan arasına çektikleri sınır çizgisi vardır (De Certeau 2009: 49). Böylelikle belgeye dayalı modern tarih, *objektif* bir bilim alanı olmasıya edebiyattan

tamamen ayrılmıştır. Modern anlayışla birlikte tarih, insanın geçmişteki eylemlerinin, edebiyat ise, insanın duygu ve düşüncelerinin kaydı olarak düşünülmüştür (Ata 2000: 159). Bu bağlamda iki alanın ayrılığı sürekli olarak vurgulanmıştır. Bu kopuşla birlikte, tarihçilerin, yeni bir çalışma alanı yaratmak ve sınırlarını çizmek için edebiyata ve o alanda ortaya konulan eserlere karşı -doğrudan ya da dolaylı- tepkilerini keskinleştirerek sürdürmeleri söz konusu olmuştur (Şimşek 2006: 67). Bunda Ranke ve takipçilerinin tarih alanını pozitif bilim sahasına taşıma kaygısı yanında, yapılan işin bir inşa etme/kurgulamayı içerdiği eleştirilerinin de etkisi olduğu söylenebilir. Bu süreçte tarihsel içerikli edebi eserler olarak özellikle tarihsel roman⁴ ve hikâyeler iki farklı çalışma alanının ürünü olmayı sürdürmelerine rağmen *objektiflik* iddiasındaki modern tarih düşüncesi ile bir sanat alanı olarak edebiyat arasındaki farklar şu biçimde ele alınmıştır.

Tablo 2. Modern Tarih ve Edebiyat Çalışma Alanlarının Epistemolojik Durumu (Yalçın 2000: 161).

Disiplin Olarak Tarih	Disiplin Olarak Edebiyat
<ul style="list-style-type: none"> • Hayatın gerçeğini anlatır. • Objektif olmak esastır. • Seçilmiş gerçekler vardır. • Olasılıklar üzerinde durur. Kanıtlar ve belgeler, araştırır ama olasılıktan bahsetmez. • Tarihçi bir sanatçı tavrına girebilir. Yorum yapabilir, hayal gücünü kullanır. Ama son kertede o, olayı aktarandır; sanatçı değildir. • Olay ön plandadır. 	<ul style="list-style-type: none"> • Sanatın gerçeğini anlatır. • Sübjektif olmak durumundadır. Seçilmiş gerçeğimsiler vardır. • Olasılıklardan bahsetmez. • Edebiyatçı, hayal gücü yaratıcılığı, estetik öğeler ve üslubuyla dengeler, sanat eseri oluşturur. • Kişiler ön plandadır.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında ilk göze çarpan husus, tarih ve edebiyatın çalışma yöntemleri bakımından benzerlikleridir. Tarihçinin de edebiyatçı gibi bir seçimde bulunması, olayı aktarmasına rağmen var olan/oluşan boşlukları imgelemele doldurabilmesi (yaratması) bunlardan en dikkat çekici olanlarıdır. Bunun dışında, -fen bilimleri alanındaki kadar olmasa da- tarihçi için özellikle *objektif tavır* vurgusunun yapıldığı görülür. Ranke ve takipçilerine göre tarihçi bir astronomun yaptığı gibi eldeki kaynaklar üzerinden dolaylı bir okuma yapar ve olguları ortaya koymaya çalışırsa da bunu salt bir olgu tanıtımı şeklinde yapamaz ya da verileri sadece sayısalılaştırarak sunamaz. Mutlaka akli ve bilimsel süreçleri takip ederek yorumlamaya çalışması gerekir En önemlisi de, tarihsel imgelemede bulunarak veriyi özümseyerek zihinsel anlamda yeniden inşa etmeye çalışır. Bu süreçte yaşanmış olaylara ve kişilerle empati kurarak geçmişe ilişkin gerçekliği

sağlıklı ve anlamlı temellere oturtmak ister. Bu süreç, ister istemez tarihyazımını edebiyata yakınlaştırır. Bu bağlamda tarihçi ile romancı arasında nasıl bir benzerlik ve farklılığın olduğu sorulabilir. Stanford bu ilişki ve farklılığı, hikâye formundan hareketle başlangıç, özne, olay, karakterler, ortam, ardışıklık, plan, perspektif, benzetme, iç zaman, bitiriş ve gerçeklik başlıklarında analiz etmiştir (1994: 84–92).

Modern bilimin tarih ve edebiyat çalışma alanlarına biçtiği roller sadece Yapısökümcülerce değil, çağdaş bazı kuramlarla da eleştiri konusu yapılmıştır. Geçmişin gerçekliğinin *şimdide* temsilinde tarih ve edebiyat ayrımının anlamsızlığı üzerinde duran yeni bir yaklaşımı burada dile getirmek gerekecektir. “Yeni Tarihselci” olarak adlandırılan edebiyat eleştirmenlerinin, tarihçinin de bir edebiyatçı gibi çalıştığı, dolayısıyla tarihin bir bilim olmadığı görüşünü ortaya atmalarına neden olmuştur.

Yeni Tarihselciliğin, *Klasik Tarihselcilik* olarak adlandırılan egemen modern tarihyazım düşüncesine karşın ortaya çıktığı söylenebilir. Stephen Greenblatt’a göre bu durum şu üç maddede özetlenebilir:

1. Yeni Tarihselcilik; soyut evrensel vakalarla değil, bireysel şartlara bağlı vakalarla, belli bir kültürün doğuş kurallarına ve çatışmalarına göre şekillenmiş ve o kural ve çatışmalara göre hareket eden kişilerle ilgilenir. Çünkü bu kişilerin tarihin akışındaki değişiklikleri sürekli olarak etkilediğini düşünür. Bu bağlamda tarihsel süreçlerin etkilememe ve değiştirilemez olduğunu kabul etmez. Ama kişilerin etkilerini belirleyen ölçülerin sınırlarını bulmaya çalışır.
2. Yeni Tarihselcilikte değer yargıları devre dışı bırakılmaz. Çünkü bu pek olası değildir. Klasik tarihselcilik, geçmişi anlatırken tüm değer yargılarından kaçındığını bilinçli bir biçimde ilan etmesine rağmen bunu başaramadı ve yaptığı işi yanlış bir biçimde anlattı. Bu anlamda yeni tarihselcilik her ne kadar taraflılığı kabul etse de kendi değerlerini geçmişe dayatmaya çalışmaz. Çünkü o değerler tarihsel olarak koşullara bağlıdır.
3. Yeni Tarihselciler geçmişe geleneksel şekilcilik ve tarihselciliğin bakışında yer alan ruhsal, sosyal, maddi direniş, inatçı, kaynaştırılmaz bir ötekilik, bir uzaklık ve farklılık hissini vermeye çalışırlar. Bu yüzden bazen çelişkili ve belirsiz görünmüştür. Oysa her biri dönemin vücudu düzenleme yöntemlerini, bilinçli ve bilinçsiz ruhsal taktiklerini, marjinaleri ve sapkınları tanımlama ve onlarla uğ-

raşma yollarını, güç gösterme ve hoşnutsuzluğu ifade etme mekanizmalarını anlamak için önemlidir (2003: 744-748).

Yeni Tarihselciliğe göre, metinde iç içe geçmiş ve karmaşık nitelikli kültürel, metinsel ve siyasi güçlerin sonu olmayan alışverişi vardır. Bu bağlamda araştırmacı için dışa kapalı, estetik ve akademik olduğu düşünülen meseleler artık başka toplumsal söylemlerden, pratiklerden ve kurumlardan ayrıştırılmaz görülmüştür (Uslu 2008: 1-4). Greenblatt, “dünya, kestirilebilir bir klişe nedenler grubu ile sanatçının şekillendirmek için seçtiği, hatları tam olarak seçilemeyen büyük bir ham madde kütlesi arasında bölüştürülmüş” (2003: 748) demekle de sanki tarih ve edebiyat ayrımını kökten reddediyor gibidir.

Bilindiği üzere Klasik Tarihselcilik üzerine inşa edilen tarihyazımı, sanatla tarihi birbirinden kalın çizgilerle ayırmış, tamamen farklı alanlar olarak kurgulamıştı. Yeni Tarihselci kurama göre ise tarih de edebiyat gibi aşkın ve evrensel olduğu varsayılan değerlerin aktarımı için sorunsuz bir araç değildir. Dolayısıyla, herhangi bir anlatı türünde gerçeklikten söz edilecekse, tarih ve edebiyat arasında bu açıdan bir farkın olmadığı düşünülmüştür. Yani, Erlevent’in tespiti ile ister *verili* olan tarihsel kaynaklardan, ister belli tarihsel dönemlerdeki gerçeklikleri yansıttığı düşünülen romanlardan yola çıkılsın, hatta nasıl bir eleştiri yöntemi temel alınıralsa alınsın, metinsel düzlemde yapılacak bir araştırma sonucunda hiçbir zaman *olgu*’lara varılamaz (2005: 62). Peki, o zaman geçmişin anlaşılması eyleminden vazgeçmek mi gerekecektir? Bu sorunun dile getirilmesinin bile tarihçiler açısından oldukça sarsıcı olduğu açıktır. Çünkü geçmişin bilimsel anlamda yeniden inşası iddiasındaki tarihçinin geçmiş gerçekliğe ilişkin seçme yaparak eserlerini oluşturduğunu, anlatının gelenekselleşmiş dilsel özelliklerini kullandığından hareketle sadece kurgusal bir ürün ortaya çıkabileceğini söylemek tarihi her şeyden önce anlamsızlaştırmaktadır. Ancak, yine Erlevent’in belirttiği gibi Yeni Tarihselci görüşe göre tarih edebiyat ile hem üretim süreci hem de ürün bakımından aynılaşsa bile “eleştiride metnin tarihsel boyutunun incelenmesinin bir anlamı vardır” (2005: 62). Bu sebepten, hangi türden olursa olsun metnin anlaşılması için mutlaka var olan tarihsel boyut göz önünde tutulmalıdır. Tarihsel okumaların yararı, kültür geçmişimizle bağlarımızın yeniden düşünülmesindedir.

Greenblatt’a göre bu geçmişin gerçekliğini anlama yolunda en önemli araçlarından biri ya da belki de en önemlisi *tarihsel anekdot*lardır. Anlatıya bir anekdotla giriş yapmak gerçeklik duygusu vermek için iyi bir fırsat

sunabilir. Edebi metin dışından gelen anekdot hiçbir zaman tastamam elde edilemeyecek gerçekliği hiç olamayacağı kadar yakınlaştırır. Gerçekliğin ancak metinsel olarak ifade edilebileceğinin farkında olan eleştirmen için bir alternatif yaratabilir. Elbette ki *anekdot da retorik düzeyde bir anlatıdır*, ama bu işlevsiz olduğu anlamına gelmez. Bunlar geçmiş kurgusu sürecinde gerçeği birebir veremeseler de güncel deneyimlerimize yakın görünen izleri sunabilirler. Bu durum yeni tarihselci yaklaşımın hem Yapısökümcü yaklaşımın biçimciliğinden hem de klasik tarihselciliğin pozitivisminden uzak durmak eğiliminde olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Uslu 2008: 11-12).

Yeni Tarihselciğin tarihyazımı açısından ele aldığı iddiaları özetlersek şunlar söylenebilir:

- Kurgusal betimlemeler gibi gerçek tarihsel olaylara dair betimlemelerimiz de olsa olsa temsiller ya da betimlenmiş olaylar olabilir. Çünkü tarihçilerin birincil elden tarihsel bilgi edinebilmelerinin yolu yoktur.
- Edebi bir biçim olarak tarih, tek ve toplumsal olaylar hakkındadır. Nedenselliğin gerçek doğası son tahlilde her zaman çözümsüz kalmaktadır.
- Tarihçiler, tarihsel olayların ve yorumlarının örtüştüğünü kabul etmelidirler. Çünkü kuşağımızın yazılı tarihi gelecek kuşaklar için birincil kaynak olmakla kalmaz, tarihsel metnin kendisi de her çağın geniş toplumsal ve siyasal yapıları içinde metinlerarası bir biçimde var olur.
- Delillerimiz ve onları yorumlarken ürettiğimiz yazılı söylem zamana ve mekana özgüdür. Keşfedilecek evrensel tarihsel hakikatler olmadığı gibi gözetilecek aşkın değerler de yoktur (Munslow 2000: 55).

Yukarıda dile getirilen eleştirileri geçmişin birebir örtüşen gerçekliğini bugüne taşıma konusunda sanıldığı gibi nesnel bir yolunun olmadığı, her delilin kurgusal bir içeriğe sahip olduğu, geçmişe ilişkin gerçekliğin ancak metinsel bir biçimde aktarılabilceği şeklinde kabul etmek mümkündür. Ancak modern tarihyazımının; geçmişin gerçekliğini önemsemesi, bunu bugüne *olabildiğince olduğu gibi* taşıma iddiasının yersiz ve boş bir uğraş olduğu anlamını taşımadığı da açıktır. Bu bağlamda yeni tarihselciğin yeniden kurmacı olarak adlandırılan modern tarihyazımına getirdiği bu eleştirileri, tarihyazım sürecinde farkındalığı artırıcı eleştiriler olarak okumak da mümkündür.

Tarih anlatısının tıpkı edebi metinlerdeki gibi yazım kurallarına bağlı olarak yapıldığı göz ardı edilmemelidir. Gerçi tarihçi, geçmişte olmuş olayları;

roman yazarı ise, hayalindeki olayları aynı yazınsal düzen ve yöntemlerle yazar (Oppermann 1999: 10). Ancak anlatıda en başarılı tarz, kendi hayatımız ile yaşadığımız zamana en çok yaklaşan ya da geçmişteki insanların hayatlarına girdiğimiz ve o anın hala yaşanmakta olduğu duygusunu verebilen değil midir? (Tosh 1997: 108). Yani, gerçekliğin temsilinde bir sorun olarak görülebilen ifade ve tasvirdeki canlılık, okuyanda gerçeklik duygusunu oluşturması yönüyle önemli sayılmalıdır. Belki de tarihsel romanların tarih kitaplarından daha çok satması ve okunması bu nedenle açıklanabilir.

Tartışma ve Sonuç

Özetle söylemek gerekirse, birinci olarak, tarih ancak ve ancak tarihçiler onu anlatı formunda tasavvur ettiklerinde müzakere edilebilir bir şey (Munslow 2000: 16) olduğu için tarihyazımında anlatı olmaksızın bir metin oluşturma pek mümkün görünmemektedir. Bu durum tarihyazımını dil ilişkisini yeniden gündeme taşımaktadır.

İkinci olarak, Ricoeur'un vurgulu söyleyişi ile “anlatıyla incecik de olsa bir bağı olmayan herhangi bir tarihin mümkün olamayacağı” (Hartog 2002: 228) ön kabulünden hareketle, anlatı kapsamında ele alınan tarihle kurmaca anlatılar arasında pek çok benzerlik olduğu söylenebilir. Üretim süreçleri açısından ele alındığında her iki alandaki ürünlerin kurgusal bir eylemle oluşturulmaları söz konusu olsa da tarih ve edebiyat eserleri yorumsal yapıları, epistemolojik konumları ve geçmişi kavramsallaştırmada sergiledikleri kendilerine özgü tutumlarıyla birbirlerinden farklılaşırlar (Oppermann 1999: 81). Bu bağlamda Munslow'un belirttiği gibi “Edebiyat tamamen “referanssız” değilse de, tarihsel metinle “aynı anlamda referanslı” da değildir. Yazılı tarih edebiyatla aynı şey olmadığı gibi, geçmişle de aynı şey değildir (2000: 16).

Tarih, geçmişi kendi kavram ve yöntemleri ile ele alırken, edebiyat da kendine özgü çalışmaktadır. Bu farklılığı bütünüyle gözden kaçırmak, tarih ve edebiyat eserlerinin aynılaş(tırıl)ması sorununu beraberinde getirecektir. O nedenle, geçmişin gerçekliğini çeşitli kaynaklardan yararlanarak bul(gula)mayı amaçlayan tarih ile çeşitli anlatım sanatlarıyla insanı insana anlatmayı amaç edinmiş edebiyatın ontolojik bakımından birbirine üstünlüğü olmasa da gerçeği temsil etme noktasında ayrı ele alınmaları gerekir. Aksi takdirde disiplinler için metodik ve imaj yönüyle bir popüler aynılaşma sorunu ortaya çıkacaktır. Bu durumun ise her şeyden önce etik olmayacağı söylenebilir. Çünkü her iki çalışma alanının ürününün de metinden hareketle değerlendirilebileceği söylemi, tarihsel ürünü bir hikâye

gibi algılamak, bu ise tarihçilerin de edebiyatçıların da kendine özgü araştırma yöntemlerini tamamen göz ardı etmek, çalışma alanlarının kendilerine özgü kavramsallaşmalarını hiçe saymak anlamına gelebilecektir. Diğer yandan, örneğin dilsel sanat unsurlarını kullanarak “insana insanı anlatan” romanları, edebi ve estetik açıdan daha az değerli olan tarih eserleriyle aynı kategoride ele almak da estetik açısından başka bir haksızlık olacaktır. Bu noktada özellikle Fay’ın *anlatısal gerçeklik* ve *anlatısal inşacılık* olarak vurguladığı iki yaklaşımın eksiklerini görmek makul bir yol aranmasını gündeme getirecektir. Buna ek olarak yine Chartier’in White’a yönelttiği eleştiri nitelikli sorular ve değerlendirmeleri fikir verici ve Jameson’un görüşleri ise konuya ilişkin bir çözüm getirici gibi görünmektedir.

Fay’e göre hem anlatısal gerçeklik hem de anlatısal inşacılık bazı sorunları beraberinde taşımaktadır. Anlatısal gerçeklik nedensel sonuçların bir hayat üzerine anlatılan öykülerdeki rolünü atlamakta ve önemliliğinin önemini ihmal etmektedir (2001: 261). Çünkü geçmişin gerçekliğinin yerleşik tek bir anlatı formunda temsilini beklemek ne kadar yanlışsa anlatıyı biçimlendiren anlayışın zaman ve kültüre göre belirlendiğini fark etmemek/atlamak da o derece sorunlu görülmektedir. Yine Fay’e göre anlatısal inşacılık ise, aktörlerin kendileri ve başkaları hakkında kendilerine anlattıkları anlatıların tamamen inşa edilmiş karakterlerine vurgu yaparak tek taraflı olmaktadır. Aktörlerin hem bireysel hem de kolektif olarak icra ettikleri süregelen etkinliklerin zaten anlatıları cisimleştirdiği gerçeğinin hakkını verememektedir. Bu noktada çözüm galiba konuyu tartışmayı bu ikilemden kurtarmakla mümkün görünmektedir (2001: 267). Fay şöyle devam ediyor:

Hikâyeler yaşıyor; çünkü insani etkinliğin karakteri ve biçimi içkin olarak anlatısalıdır. Bizler herhangi bir eylemde bulunurken ‘geçmiş ile geleceği birbirine bağlıyoruz’. Ancak aynı zamanda hikâyeler anlatılıyor da; çünkü eskiye baktığımızda, eylem anında kavrayamadığımız anlatı kalıplarını kavrayabiliyoruz. Eylemde bulunurken hikâyeler anlatıyoruz ve eylemlerimizi icra ettikten sonra da onlar hakkında hikâyeler anlatmayı sürdürüyoruz. Yani, hayatımız öyküleniyor, öykülerimiz yaşıyor (2001: 272).

Bu noktada Chartier’in, tarihyazımında, metinden hareketle getirdiği köktenci eleştiriler nedeniyle White’a yönelttiği şu dört soru önem arz etmektedir:

1. Dilbilim ile bir tarihçinin edebi yaratıcı olarak özgürlüğünü bağdaştırmak olanaklı mıdır?
2. Dilbilgisel ve poetikaya ilişkin tasarımın söz sanatsal modelini, retoriğin tarihte farklı durumlara göre değişen konumunu hesaba katmadan, ayrıca Rönesans ve 20. yüzyıl arasında çok büyük değişiklikler gösteren ve ne tekil ne de yerleşik olan bu söylem kodlama biçimine araştırmacıların ne kadar uzak ya da yakın olduğunu ölçmeden uygulamak ne kadar doğrudur?
3. Eğer tarih bize bir kurgunun verdiği kadar, ne eksik ne fazla bilgi veriyorsa, belgelerin toplanması, verilerin ve varsayımların kontrolü, bunların yorumlanması gibi zor ve ağır işlemleri nasıl değerlendirebiliriz ya da bunların hala uygulanmasının mantığı nedir?
4. Sözlem dışında gelişen olayların ya da olguların kanıtları olarak metinlerin ‘güvenirliği’ sorusunu ileri sürme ve metinlerin ‘dürüstlüğü’ ve ‘nesnelligi’ sorusuna geçmemizi sağlayan göstergebilimsel yaklaşımın düşünsel anlamda kabul edilmesi ve benimsenmesi mümkün müdür? (1997: 102-114).

Bu sorular, aslında White’a ve tarihyazımını nerdeyse salt metinler üzerinden dile ilişkin bazı çözümleme teknikleriyle veri toplanması ve yorumlanması şeklinde değerlendiren diğer eleştirilere birer cevap niteliğinde kabul edilebilir. Cartier’ın burada tarihyazımına yönelik bu eleştirilere haklı olarak karşı eleştirilerle cevap verirken geleneksel tarihyazımının sorunlarının da farkında olarak makul bazı yollar önerir. Buna göre örneğin; tarihçi belli bir edebi türde yazsa bile ortaya bir edebiyat eseri çıkmaz. Bunun nedenleri; tarihçinin çalışması boyunca arşive bağlı kalması ve mesleğinin gerektirdiği teknik işlemlere ve bilimsellik ölçütlerine bağlılığıdır (98). Bir diğeri tarih bilgisinin gerçek bilgi düzleminde, matematiksel ve tümdengelimli “Galileci paradigmalara” kategorisinde yer almadığı ve alamayacağıdır. Tarihyazımına yöneltilen yıkıcı eleştirilere bir cevap da Jameson’dan gelmiştir. Ona göre tarih (yaşanmışlık), bir metin olmadığı gibi üst ya da başka türlü bir anlatı da değildir; ama bizler, şimdi açısından namevcut olan tarihe ancak metin biçimi içinde ulaşabiliriz. *Yaşanmış* olarak tarih ve gerçeğe yaklaşımımız, tarihin siyasal bilinçdışı içinde daha önceden metinselleştirilmesi, anlatisallaştırılması gerçeğini kabul etmekten geçecektir. Bu, kaçınılmaz görülmektedir. Diğer yandan bir edebiyat metninin de böyle anlaşılabilir bir tarihle kurduğu ilişki asla mekanik ve statik olmayacaktır. Her türlü sanat eseri, ancak kendisinden hareketle ulaşabileceğimiz tarihsel gerçekliğin içerdiği gerilim ve çelişiklere verilmiş bir cevap

olarak, bu gerilim ve ilişkilere imgesel/hayali çözümler üreten simgesel bir edim olarak elbette kavranacaktır. Çünkü geçmiş, yaşanmış bir gerçeklik olarak metinle temsil edilmesine rağmen zaten vardır. Ancak bizim metni, gerçeği aktaran değil de gerçeği kuran olarak algılamamız bu sorunları yaratmaktadır (Birkan 2008).

Sorun tam da burada, yani, gerçeğin temsil edilmesinde metine yüklenen anlamdadır.

Gelinen bu noktada tarih ve edebiyat ürünlerinin aynılığını iddia eden yeni tarihselciler kadar tarihçi de yaptığı işi yeniden sorgulamak durumundadır. Çünkü geleneksel anlamda bir olgu aktarıcılığı ve koleksiyonculuğu şeklinde süre giden ve ifade ettiği gerçeklikten emin bir (anlatı tarzı) tarihçilik anlayışı pek çok sorunu taşımaya devam edecektir. Bu sorunların birkaçı şunlar olabilir:

- Geçmişin tek bir zaman düzleminde tek tip seçilmiş olgu ve olaylardan ibaret anlaşılması,
- Tarihin gerçekten yaşanıp yaşanmadığına ilişkin insanî algı sorunu,
- Genelde siyasi ve askeri bir olguculuk biçiminde ele alındığında gerçeğin temsili açısından ortaya çıkabilecek indirge/n /me sorunu,
- Tarihyazımı açısından en önemlisi olarak kabul edilebilecek, tarih eserinin gerçekliği tamamıyla ya da kısmen temsil ettiği düşüncesine olan sarsılmaz inanç.

Diğer yandan, bu tarz bir tarihyazımında bilginin bilimsel edinimi ve düzenlenmesinde insanî duyarlılıklara pek dikkat edilmediği de açıktır. Sadece belgeleri ortaya koyduğunu, onların konuştuğunu ya da onları konuşturduğunu söylemek aldatıcı görüldüğü gibi, yapılan işin kendi metodolojisi çerçevesinde bile ne derece bilimsel olduğu şüpheli görülmektedir. Kaldı ki bu durumda hem oluşturulma süreci hem de sonuç (ürün) bakımından ortaya çıkan tarih eserinin eleştiri konusu yapılan modernizm öncesi geleneksel bir edebî üründen pek farkı kalmamaktadır. İşte bu noktada tarihçi çalışması esnasında şu soruları özellikle cevaplamaya çalışmalıdır:

Bir 19. yüzyıl insanı olarak Ranke'nin yaptığı gibi gerçeği temsil noktasında belgelere, (özellikle resmi olanlara) sonsuz bağlanış ve güven duymaya dayalı belgeci tarih, geçmişin sağlıklı olarak yeniden inşası için yeterli midir? Tarih çalışmaları ile geçmiş ne derece kurulabilir ve tarihsel gerçeklik nasıl sınanabilir? Salt diyakronik (tek parçacı, doğrusal) bir zaman algısı ve salt üst-anlatı, tarihsel gerçekleri dile getirmek konusunda ne derece imkân

sunucu olabilir ya da belge dışındaki diğer tarihsel malzemeler, tarih metodolojisi çerçevesinde geçmiş için çoğul anlamlar üretebilir mi? Bu çerçevede edebiyat eserleri geçmişin inşasında tarihiye çoklu perspektifler katabilir mi?

İfade ediliş yakınlığı ve geçmişi konu alması bakımından bir tarihçi, edebiyat dünyasından elbette ki yararlanmalıdır. Bu, tarihinin çalışma alanını ve ortaya koyduğu eseri zenginleştirecektir. Dolayısıyla Yeni Tarihselci kuramın yukarıda ifade edilen “tüm metin incelemelerinde anlam çoğullaşması (zenginleşmesi) için eserin tarihselliğini göz önüne alma” önerisine kulak vermek daha insancıl ve “gerçekten yaşanmışlık duygusu” uyandıracak bir tarih için olumlu bir adım olabilir.

Açıklamalar

- ¹ Burada “hikâyeleme”; geçmişe ilişkin olayları, kişileri, durumları anlamlı bir bütünlük içinde ve zaman dizime bağlı kalarak bir araya getirme, bütünlüklü bir anlam yaratma süreci olarak kullanılmıştır. Aksi takdirde hikâye ve hikâyeleme ile geçmiş yazıya geçirme eylemi olarak yazmanın edebiyat/sanat alanına indirgenerek, genelde “hikâyeci tarih” olarak eleştirilen bir tarih yazım tarzı kastedilmemiştir. Yani “hikâyeleme” ile geçmişin gerçekliğini ele alma noktasında bir zafiyeti anlatmak ya da bir eksikliği ima etmek değil, bizatihi tarih yazımına ilişkin vazgeçilemeyecek bir form olduğunu vurgulamak amaçlanmıştır.
- ² 19. yüzyılın ikinci yarısında doğa bilimlerinden etkilenme ile birlikte tarihin “gözlemler bilimi, tahlil bilimi, belgeye dayalı bilim, belki bir gün senteze kadar gidebilecek ve yasaları bir yana bırakacak bilim” şeklinde tanımlanması söz konusudur (Hartog 2000: 228).
- ³ Narratif tarihte olayların geçmişten bugüne doğru (dikey) sıralanışı yanında betimleme de çok önemli bir yer tutar. Örneğin Herodot’un tarihi Mısır ve Yakınoğu hayatının eğlenceli tasvirlerini içerir. Benzer zengin betimlemeler, bu tarzın dışında algılanan İbn-i Haldun’da da vardır.
- ⁴ Uluslaşma sürecini destekleyen birer araç olarak görülen tarihsel romanlar, propaganda amaçlı olarak 20. yüzyılda yoğun bir biçimde yazılmıştır.

Kaynaklar

- Arı, Bülent ve Halil İncılık (2011). “Klasik Dönem Osmanlı Tarihçiliği” *Türkiye’de Tarihyazımı*. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek (ed.). İstanbul: Yeditepe Yay. 107-136.
- Ata, Bahri (2000). “Tarih Öğretiminde Bir Araç Olarak Tarihî Romanlar”. *Türk Yurdu* 153-154: 158-166.
- Barthes, Roland (1983). “Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş”. Çev. Mehmet Rifat. *Yazko Çeviri* 2 (11): 123-127.

- Baysal, Alev (2007). “8. Yüzyıl İngilteresinde Tarih Yazım Kuramları ve Tarihi Roman.” Çevrimiçi Ulaşım: www.littera.hacettepe.edu.tr/TURKCE/17_cilt/alev.htm. 09.06.2011.
- Bıçak, Ayhan (1999). *Tarih Bilimi*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Birkan, Tuncay (2008). *Modernizm İdeolojisi (Edebiyat Yazıları)*. Çevrimiçi Ulaşım: <http://www.metiskitap.com/Metis/Catalog/Text/59412> (09.06.2011).
- Burke, Peter (1994). *Tarih ve Toplumsal Kuram*. Çev. Mete Tuncay. İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- Breisach, Ernest (2009). *Tarihyazımı*. Çev. Hülya Kocaoluk. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Chartier, Roger (1997). *Yeniden Geçmiş*. Çev. Lale Arslan, Ankara: Dost Kitabevi.
- De Certeau, Michel (2009). *Tarih ve Psikanaliz, Bilim ile Kurgu Arasında*. Çev. Ayşegül Sönmezay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- Demiriş, Bedia (2008). *Antikçağda Tarih Yazmak*. Çevrimiçi Ulaşım: www.scribd.com/doc/51489854/antik-ca%C4%9Fda-tarih-yazmak (09.06.2011).
- Erlevent, Damla (2005). Halide Edib Adıvar'ın Son Dönem Romanlarında İstanbul'da Gündelik Hayat ve Müzik. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Fay, Brain (2001). *Çağdaş Sosyal Bilimler Felsefeleri Çokkültürlü Bir Yaklaşım*. Çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Fayda, Mustafa ve Mustafa Küçükkaşçı (2011). “Ortaçağ İslâm Dünyasında Arapça Tarih Yazımı”. *Türkiye’de Tarihyazımı*. Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek Ed. İstanbul: Yeditepe Yay. 69-105.
- Greenblatt, Stephen (2003). “Yeni Tarihselcilik”. Çev. Türkan Mignon. *Hece* (Eleştiri Özel Sayısı) 7 (77-79): 744-749.
- Halkın, Leon (1989). *Tarih Tenkidinin Unsurları*. Çev. Bahaeddin Yediyıldız. Ankara: TTK Yay.
- Hartog, François (2000). *Tarih, Başkalık ,Zamansallık*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Hence-Leonard (1948). *Helen-Latin Eskiçağ Bilgisi*. Çev. Suad Baydur. İstanbul: İÜ Yay.
- Husbands, Chris (1996). *Historical Forms: Narratives and Stories, What is History Teaching?* Buckingham: Open University Press.
- Iggers, George (2000). *Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*. İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- Jenkins, Keith (1997). *Tarihi Yeniden Düşünmek*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Kafesoğlu, İbrahim (1963). “Tarih İlmi ve Bizde Tarihcilik”. *Tarih Dergisi* 13 (17-18): 1-16.

- Koçak, Kemal (1997). *Cumhuriyet Dönemi Tarih Eğitimi*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Kütükoğlu, Mübahat (1995). *Tarih Araştırmalarında Usul*. İstanbul: Kubbealtı Yay.
- Liotard, Jean François (1990). *Postmodern Durum*. Çev. Ahmet Çiğdem. İstanbul: Ara Yay.
- Munslow, Alun (2000). *Tarihin Yapısökümü*. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Opperman, Serpil Tunç (1999). *Postmodern Tarih kuramı: Tarih Yazımı, Roman ve Yeni Tarihselcilik*. Ankara: Evin Yay.
- Özcan, Abdulkadir (2003). “Fatih Devri Tarih Yazıcılığı ve Literatürü”. *EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14: 55–62.
- Özçelik, İsmail (1993). *Tarih Araştırmalarında Yöntem ve Teknikler*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Safran, Mustafa ve Ahmet Şimşek (2009). “Tarih Yazımında Bir Sorun: Tarih ve Zaman İlişkisi”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1 (1). www.tarihinpesinde.com.
- Sarup, Madan (2004). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*. Çev. Abdülbaki Güçlü. Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Stanford, Michael (1994). *A Companion to the Study of History*. Oxford: Basil Blackwell.
- Şimşek, Ahmet (2006). “Tarihsel Romanın Eğitimsel İşlevi”. *bilig* 37: 65-80.
- Tekeli, İlhan (1998). *Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Togan, Zeki Velidi (1985). *Tarihte Usul*. İstanbul: Enderun Yay.
- Tosh, John (1997). *Tarihin Peşinde*. Çev. Özden Arıkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- Turhanlı, Halil (2008). *Tarih Objektif ve Bilimsel Değil Sübjektif ve Edebidir!* Çevrimiçi Ulaşım: <http://www.stargazete.com/acikgorus/tarih-objektif-ve-bilimsel-degil-subjektif-ve-edebidir-138917.htm>, (09.06.2011).
- Uslu, Mehmet Fatih (2008). “Greenblatt’ın Yeni Tarihselci Eleştirisi”. *Kritik Eleştiri Dergisi* 1: 1-20.
- White, Hayden (2008). *Metatarih 19. Yüzyıl Avrupasında Tarihsel İmgelem*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Yalçın, Dilek (2000). “Şeyh Bedreddin ya da Tarihsel Gerçeklikten Kurgusal Söyleme”. *Türkbilig* 1: 158-177.

The Problems of Historiography within the Context of Narrative

Mustafa Safran *

Ahmet Şimşek **

Abstract

This study discusses both the limitations and the benefits of narrative within the context history and literature. Because narrative is the most widely used style in historiography, the relationship between narrative and history needs to be examined. Narratives of the past form a variety of discourses, and the narrativization of history gives us a complete view of the past. In addition, narrative constitutes a sense of duration in history. However, narrative also generates many problems in historiography. These are questions of history as metanarrative and the diachronic approach in historiography. This study analyzes the questions that originate from historians' praxis and makes suggestions with regard to the highly problematic use of narrative in historiography.

Keywords

Historiography, narrative, textuality, history, literature.

* Prof.Dr., Gazi University, Faculty of Education, Department of Secondary Social Science Education / Ankara
safran@gazi.edu.tr

** Assoc.Prof.Dr., Sakarya University, Faculty of Education, Department of Secondary Social Science Education / Sakarya
simsek@sakarya.edu.tr

Проблемы историографии в контексте повествования

Мустафа Сафран*

Ахмет Шимшек**

Аннотация

В этой работе рассмотрены состояние и пределы повествования в рамках историографии и литературы. В историографии самым распространенным стилем является повествование. Поэтому взаимосвязь между повествованием и историей очень важна. Повествование – это определенная форма речи о прошлом. Написание истории в стиле повествования дает общее представление об истории. А также повествование порождает чувство преемственности в истории. Тем не менее, вместе с повествованием возникает и ряд историографических проблем. К ним относятся негативные моменты с точки зрения истории как предповествования и подхода диахронического времени. В работе проанализированы эти проблемы, исходящие из традиционных привычек историков, а также предложены пути их решения.

Ключевые Слова

историография, повествование, текстуальность, история, литература.

* Проф. док., Университет Гази, педагогический факультет, кафедра гуманитарных дисциплин среднего образования, специализация преподавание истории / Анкара
safran@gazi.edu.tr

** Доц. док., Университет Сакарья, педагогический факультет, кафедра гуманитарных дисциплин среднего образования, специализация преподавание истории / Сакарья
ahmet.simsek@marmara.edu.tr